

לטיול יצאנו... ומה שם מצאנו?

זאת אמת לשמר את תחושת ההשתאות המואצת בקרב ילדים, הם כותקים לאוויר
של מבוהל אחד לפחות, שיוכל לחלוק צימא את התחושות והחוויית, לאלו צימא

מחדש את השמחה, את ההתרגשות והמסתורין בצולם לבן אנו חיים.

(Carson, 1956)

טיול פירות וטעמים, טיול ציפורים, טיול שלוליות או טיול לאתר בנייה. כמוכן ששני סוגי הטיולים משרתים מטרה משותפת, שהיא הכרת הסביבה והטבע, ובשניהם מתרחשת למידה משמעותית.

גם בטיול החופשי וגם בזה הממוקד נחשפים הילדים לסביבה וחווים אותה בצורה סנסו-מוטורית. ההבדל העיקרי ביניהם הוא שבטיול החופשי הגננת אינה מתכננת מראש את תוכני הלמידה. בטיול החופשי הילדים הם המביאים את התכנים, בהתאם לתחומי העניין שעלו במהלך הטיול, ותפקידה של הגננת הוא לתווך ולהרחיב תכנים אלה. לעומת זאת, בטיול הממוקד הגננת מתכננת מראש תוכן מסוים שבו היא מתכוונת להתמקד, ולעיתים היא אף מקדימה ועוסקת בו במפגשים עם הילדים לפני היציאה מהגן. לדוגמה, טיול לפרדס מתקיים, בדרך כלל, אחרי מפגשים שבהם עוסקים בגן בנושא החורף ופירות ההדר. בטיול יש הרחבה של הנושא והוא מהווה למעשה את נקודת השיא של הלמידה. יחד עם זאת, כמוכן שגם בטיולים מסוג זה יעלו הילדים תכנים מזדמנים, והגננת תבחר במה להעמיק ואילו תכנים להרחיב (קשתן ורוטרי, 2003).

במאמרן, הגננות מלכה האס וצילה גביש עוסקות בסביבת העולם של הילד כחלק מהמערכת הקוגניטיבית של האדם. קשרי הגומלין בין המוח לגוף המתנועע ופועל בסביבה מרובת גירויים נוצרים

מהו טיול?

בהגדרתו, טיול הוא הליכה ברגל או נסיעה למקום או למקומות שונים לשם סיור או נופש והנאה (שושן, 1976; פרוכטמן, 1995). בגיל הרך, טיול הוא פעילות קבוצתית קבועה או מזדמנת של ילדי הגן עם המחנכת, הנערכת במערך קבוע של חברה, בזמנים ובמקומות שונים. לרוב, הפעילות מתוכננת ומונחית על ידי המחנכת, או המחנך, תוך קשב והיענות לצורכי הילדים, ליכולותיהם ולתחומי העניין שלהם (יודית שחר, קבוצת אימוני הוראה, תשס"ז).

ניתן להבחין בין שני סוגי טיולים, המהווים חלק משגרת הפעילויות בגן הילדים: טיול חופשי, ללא יעד מסוים, אשר מטרתו הכרת הסביבה הקרובה של הילד, וטיול ממוקד, המוביל ליעד מסוים ומשרת מטרה לימודית ייחודית. טיולים ממוקדים יכולים להיות מוגדרים על פי היעד, כמו מטע, משק חי, בית בד, לול או יעד סמוך אחר בקהילה. בנוסף, ניתן להגדיר טיול ממוקד על פי נושא, כמו טיול צבעים, טיול קולות וצלילים,

גן העדן הקטן שלי, גן פרפר, נמצא בקיבוץ פרוד במרום הגליל, במקום שממנו ניתן לצפות אל אגם הכנרת, אל מצוק הארבל ואל היישוב אמירים, הנמצא במעלה הכביש לכיוון צפת. הגן שלי הוא 'גן ירוק' ובו מתחנכים הילדים לאורם של ערכים המייחסים חשיבות רבה לסביבה: כבוד לטבע וזיקה לסביבה ולשמורה.

הצוות המורחב של הגן כולל גננת אם, שתי מטפלות וגננת משלימה, הפועלות עם הילדים, ההורים ובתוך הקהילה. בגן 32 ילדים בגילאי ארבע עד שש, מהם 20 בנים ו-12 בנות. הגן הוא גן אזורי, ועל כן אנו קולטים את ילדי המושבים בסביבה המעוניינים להשתלב בו, ברוח קהילת הגן.

כגננת העוסקת מזה שנים רבות בחינוך הסביבתי על כל היבטיו, תוך התנסות פעילה ורב-תחומית, בחרתי לעסוק במאמר זה בנושא הטיול: מטרתו, השפעתו ותרומתו לילדים בגיל הרך ובכלל. בנוסף, אציג במאמר כיצד נושאי תוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה, שהוגדרו במשרד החינוך, באים לידי ביטוי בטיול.

אחריהם. הגירויים המגוונים שאליהם נחשפים הילדים בעת טיול בטבע מזמנים למידה שהיא משמעותית ביותר להתפתחותם וכן הזדמנויות למפגש עם אנשים שונים החיים בקהילה. כך הופך הגן להיות חלק ממארג החיים שבסביבתו (ברגר, 2014).

הסקרנות היא מקור מניע וחיוני ללמידה בכל התחומים, ובטיול בפרט. אנשים החשים סקרנות כלפי טיולים וסביבה יקדישו זמן רב יותר לעיסוק בתחום, יתמידו זמן רב יותר במשימות למידה הקשורות בנושא, יבינו טוב יותר את נושא הטיול, יזכרו טוב יותר פרטים הקשורים בו והישגיהם האקדמיים בתחום זה יהיו גבוהים יותר (Silvia, 2006). יש גם יופי בסקרנות: היא יוצרת סביבה של מעגל למידה חוזר, המפרה את עצמו; הסקרנות מניעה את האדם ללמוד ולרכוש ידע נוסף. אדם שיש בידו ידע, חש שיש ביכולתו להבין את המידע הקיים ומרגיש שהוא יכול ללמוד עוד, להבין עוד, וכך הוא נעשה סקרן עוד יותר (קסנר ברוך וספקטור-לוי, 2015).

האינטנסיביות של החיים בתקופתנו אינה פוסחת על הילדים, וכיום פעילות החוץ (הטיול) של הילדים הצטמצמה. גם המפגש הפיזי שלהם עם סביבות אנושיות פחת. ההורים ממהרים בבוקר לעבודתם, ההליכה ברגל אל הגן כמעט אינה אפשרית, הילדים מפסידים את החוויה החושית בדרך אל הגן ובדרך חזרה הביתה והפרידה בגן הופכת להיות חפזה. בנוסף, עקב ההשפעות השליליות של ההתפתחות הטכנולוגית על תהליכים חברתיים וסביבתיים שונים, נושא היחסים בין האדם לטבע צובר הכרה גוברת (Rozak, 2001; Roszak, 2003; Gomez & Kanner, 1995; Totton, 2003). בפרסומים רבים עולה הנתק בין האדם לטבע הסובב אותו, כאשר נתק זה פוגע בתחושת הרווחה הכללית וברווחה הפסיכולוגית, הרגשית והרוחנית.

הכוונה שחומרים אלה יהיו זמינים לילדים וישמשו אותם למשחק ולעבודות יצירה, כמו שאר החומרים והמשחקים בגן.

כגננת המזמנת את המגע הבלתי פוסק עם הטבע, הן מחוץ לגן והן בין כתליו, אני מזהה כי המשחק וההתנסויות השונות בחומרים מן הטבע מעודדים אצל הילדים פיתוח יכולות מוטוריות, קוגניטיביות, רגשיות וחברתיות. דרך ההתנסות החושית בחומרי הטבע מפתחים הילדים את הקשר לסביבה הטבעית שלהם ומפתחים תחושת אהבה לטבע וחיבור אליו, תוך פליאה ומוטיבציה ללמידה נוספת.

בנוסף, הטיול מזמן לילדים מפגש מרתק, הטומן בחובו חוויית למידה משמעותית, בהיותם נחשפים לסדרי עולם משתנים, שעליהם אמון הטבע בכבודו ובעצמו. חושי הילדים מתחדדים בעת שהם מאזינים למשק כנפי ציפורים, חשים על עורם את קרינת השמש החמה או את משבי הרוח הקרים, מחככים את עורם החשוף בעשב בר או משנים את תנועתם בעת שהם מחפשים בעלי חיים ועוקבים

על ידי המנגנונים הקוגניטיביים של התפיסה, העיבוד התחושתי והזיכרון. בטיול, הילד חווה את עושרו של הטבע בכל חושיו - הוא רואה, מריח, טועם, שומע ומממש (האס וגביש, 2008).

חשוב להדגיש, כי איכות הטיפוח שהילד מקבל מסביבתו מעצבת את פוטנציאל ההתפתחות שלו בתחומים הקוגניטיביים, הרגשיים והחברתיים. עובדה זו מבליטה את החשיבות הרבה של התכנים ושל הסביבה הלימודית לגבי עתידו של הילד כאדם בוגר. כפי שנכתב בנייר העמדה של הארגון הלאומי לחינוך ילדים צעירים בארה"ב (NAEYC & NAECs/SDE), רמת חינוך גבוהה בגיל הרך תביא להתפתחות אינטלקטואלית, שפתית, גופנית, חברתית ורגשית, אשר תיצור מוכנות לשלב הבא בחיי הילד (Bowman, et al., 2001).

הטיול מזמן מפגש בלתי פוסק עם הטבע הסובב אותנו. בטיולים הילדים אוספים חומרים מהסביבה, וכך הטבע נכנס אל הגן בדרך מופלאה. בפעילויות שגרתיות בגן ובחצר אנו מנגישים לילדים את החומרים שנאספו במהלך הטיול, כאשר

תחום חדש המתפתח ותופס תאוצה הוא תחום האקו-פסיכולוגיה. תחום זה משקף גישה הטוענת כי 'ההתחברות מחדש' לטבע הכרחית לא רק לשימורם ולקיומם הפיזי של נופים, תרבויות, בתי גידול, בעלי חיים וצמחים, אלא גם לשימור חייו של האדם ולתחושת האושר שלו. בבסיס השקפה זו עומדת הטענה כי חיזוק הקשר עם הטבע יכול לסייע בהפחתת דיכאון וחרדה ולתמוך בחוויית נוכחות שלמה, של רצף, שמחה והשתאות (Berger & Tiry, 2012; Roszak, 2001; Gomez & Kanner, 1995; Totton, 2003). אנשי מקצוע רבים כתבו על ההיבטים המרפאים של הימצאות האדם בטבע ועל כוח הריפוי של הקשר בין האדם לטבע (Abram, 1996; Beringer & Martin, 2003; Davis, 1998; Kaplan & Kaplan, 1989; Rozak, 2001; Totton, 2003).

לאור כל זאת, חשוב לי, כגננת, ליזום ולאפשר את הקשר החווייתי של הילדים לטבע במסגרת טיולים ופעילות נוספות מחוץ לגן. אחת לשבוע, באופן קבוע, אנו יוצאים לטיול ארוך, שבו אנו לומדים ומכירים את יפי הטבע ונפלאותיו. אנו מגלים קני נמלים ליד הגן, נהנים מהפריחה שבדרך, מזהים את הפרחים בעונות השנה השונות, עוקבים אחר השינויים במראה העצים בכל עונה, לומדים על עצי הנוי לצד עצי הפרי ונהנים מפירותיהם, מתבוננים במראות השמיים המשתנים, מזהים אותם ולומדים את שמותיהם, מגלים ציפורים שונות בקרבת הגן, עוקבים אחריהן, סופרים אותן ובונים פניות קינון והאכלה בחצר הגן. בגינת התבלינים אנו מגדלים צמחי מרפא, ובחממה מגדלים ירקות. גינה לארוחת הבוקר.

בימות החורף הגשומים אנו חוקרים את החיים בשלולית, ובעונות השונות לומדים על החרקים ובעלי החיים האחרים החיים מתחת לאבן.

ביום קבוע בשבוע אנו מבלים בחורשה הסמוכה לגן, שם אנו מטפסים על סלעים, יוצרים תעלות מים קטנות ומנדלות מחומרי טבע, מתערסלים למרגוע, נהנים מגשר חבלים שיצרנו, מתעדים עצים שונים בציור, מספרים סיפורי יער עם בובות מיוחדות שעשויות מחומרי טבע, שרים ונהנים מפעילות ענפה.

אנדרס (2010) טוענת כי חינוך בני הדור הבא חייב לאפשר לילד היכרות חיובית עם עולם הטבע ההולך ונעלם בסביבה הקרובה, וכי על חינוך זה להיעשות בתיווך של ההורים והמחנכים. הילדים מזהים היטב מה המבוגרים מעריכים ולמה הם מגיבים. עבור הילדים, הטיוול מזמן סקרנות וחקרנות בדרך משמעותית של הבעת רגשות כלפי הסביבה, תוך שיתוף החברים. אני רואה את התפקיד שלי כמבוגר המתווך, כגננת, כמעוררת עניין, המשולב ברגש ובמלל מתאימים, דרך פליאה. תפקידי הוא להקנות לילדי הגן מיומנויות ולחנך אותם לפיתוח עמדות וערכים בכל נושאי הלימוד, והטיוול הוא אמצעי להשגת יעדים אלה. על מנת ליצור למידה מיטבית ויצירת תהליך מותאם ומשמעותי עבור הילדים, על הגננת להכיר את הערכים, המטרות והיעדים של תוכנית הלימודים לחינוך הסביבתי והקיימות. ערכי היסוד של החינוך הסביבתי כוללים כמה ערכים.

הראשון בהם הוא **הכבוד לזולת**, לטבע, לחי ולצומח ולסביבה הפיזית. היכולת לכבד מוטמעת בגיל הרך דרך התנסויות המבוססות על חוויית הפליאה. ככל שהתיווך על ידי הגננת יהיה טוב יותר, כך רצונם של הילדים ללמוד ולהתנסות יהיה רב יותר (חוזר מנכ"ל, 2004). ערך נוסף בערכי היסוד של החינוך הסביבתי הוא **הזיקה למקום**. על הגננת לאפשר לילדים לחוות חוויות משמעותיות, שתטמענה בזיכרונם ותאפשרנה להם לרכוש תחושות שייכות, ביטחון ואמון ותמלאנה צרכים חברתיים. חוויות משמעותיות אלו תעודדנה את המוטיבציה של הילדים להשפיע על סביבתם. ערך שלישי הוא **השמירה על הסביבה**. ערך זה מתייחס להטמעת הרגלים של שמירת הטבע והסביבה, תרבות צריכה מתחשבת והקניית הרגלים של הגנה ושמירה על הסביבה כחלק מסדר היום בגן, בהתייחס לפנים הגן, לחצר ולסביבה כולה (אנדרס, 2010).

ערך מרכזי רביעי הוא **נכונות לפעולה**. כאשר הגננת נותנת דוגמה אישית ומראה נכונות לפעול למען הסביבה, היא מהווה מודל לילדי הגן וגם לבני משפחותיהם. על מנת שהגננת תוכל להטמיע ערכים אלה בילדי הגן, עליה לשלב את החינוך הסביבתי בסדר היום השוטף של הגן ולכלול בו התנסויות פשוטות ומורכבות הקשורות לסביבה המידית של ילדי הגן, בהתאם לאפשרויות, היכולות ורמת העניין.

נמיין את החומרים: נייר, פלסטיק, מתכת, בד ועוד. חגיגות הנערכות בגן במהלך השנה מזמנות פעולות של מיחזור או שימוש חוזר בחומרים הממויינים. למשל, הכנת קישוטים מעיסת נייר, מתקן לעפרונות מקופסת שימורים או בובות תיאטרון מגרביים.

בנוסף, על הגנת לבנות פעילויות שכוללות התנסות מחוץ לגן, לצורך למידה על הסביבה הקרובה והרחוקה, ולאפשר למידה דרך התנסות, חקר וגילוי. יכולת הגנת להפגין תחושות פליאה והנאה מהסביבה הטבעית תקדם גם היא את אהבתם של הילדים את הטבע ותאפשר את קידומו של החינוך הסביבתי בגנה.

נושאי הטיול

השנה, שנת ה-70 למדינת ישראל, בחרתי לעסוק בנושא הטיול בהיבט מעגלי שייכות: הגן, הבית והארץ. נושא זה מאגד תחומים מגוונים, כמו תשתית לקראת קריאה וכתביה, מתמטיקה, מדע וטכנולוגיה, חינוך סביבתי, חינוך גופני, אמנויות, הוראת המקרא. בתכנון הנושא עמדו בפניי מגוון שאלות: מה תהיה תרומת הטיול לילדים, להורים ולקהילה שבה נמצא הגן? עם אילו אנשים ביישוב ייפגשו הילדים? באילו דרכים נשתף את ההורים והקהילה? אילו משאבים נדרשים לקיים את הפעילויות השונות?

הטיולים שקיימנו השנה כללו מפגשים מגוונים: מפגש עם ותיקי היישוב שסיפרו לנו על היישוב, מפגש עם אנשים שעובדים בענפי המשק השונים ובמשרדים השונים ומפגש עם אמנים

מקומיים. יצרנו חיבורים בין התכנים שבהם עסקנו בגן לבין עיסוקי ההורים. למשל, עם אם שהיא סופרת עסקנו בנושא הספר שכתבה - **ילדון בלון**. היא הגיעה אל הגן, לשעת סיפור, ובעקבות כך הילדים שאלו אותה שאלות רבות על הסיפור ועל תהליך הכתיבה. דוגמה נוספת היא ביקור שלנו בסטודיו של אם שהיא ציירת. בסטודיו, חווינו היכרות עם אמנות עשירת דמויות וצבע, והתרשמנו מציוריה, הכוללים בעיקר דמויות נשיות. בהשראת המפגש וההיכרות עם האמנית, ציירנו אחר כך בגן.

בנוסף, יצרנו עם ההורים משחקים להכרת קיבוצנו, קיבוץ פרוד, ולהכרת הארץ. ערכנו טיול משפחות בט"ו בשבט ומשחק-טיול **חפש את המטמון** בהנחיית סבתא מהגן. כך גילו הילדים אתרים שונים בסביבה שבה הם חיים והרחיבו את ידיעותיהם על ארץ ישראל.

לקראת סיום השנה, שנת ה-70 למדינת ישראל, בחרתי להגיש לכל ילדה וילד חוברת טיולים שיצרנו בגן בצוותא ובה הצעות ל-32 טיולים שונים ברחבי הארץ.

מחברים בין הסביבה והגן

דרך טובה לחיבור הסביבה בה אנו מטיילים אל גן הילדים היא הקמת גינות טבע: גינת תבלינים, גינת ירק, גינת פרחים וכדומה. גינות אלה מעודדות אקלים חינוכי מיטבי ומאפשרות התנסות רב-חושית. בנוסף, הקמת הגינה והטיפול בה מאפשרים טיפוח ערכים חברתיים הקשורים לעבודת האדמה, התנסות אישית, אחריות ושימוש במיומנויות מעקב ותצפית על יחסי הגומלין ועל השינויים שחלים בגינה לאורך השנה (ספקטור-לוי, עצמון ושכטר, 2013).

על מנת לשמור על הסביבה ולהפחית את העומס עליה, אפשר להשתמש שימוש חוזר בחפצים שונים. למשל, בעזרת גלילי נייר טואלט וחמישה מקלות יצרנו מסרגה שבעזרתה סרגו הילדים במהלך החורף. בנוסף, ניתן להפריד את פסולת הגן בעזרת פחי אשפה שונים, שבהם

מחברים בין תכניות הלימודים לפעילות בגן

מדע וטכנולוגיה: בעקבות טיולינו למדו הילדים לזהות כיוונים, צורות וסוגים שונים של מבנים ולהכיר סמלים. כל אלה עודדו אותם להתנסות ביצירת מבנים, סמלים וצורות.

חינוך סביבתי: הטיולים טיפחו אצל הילדים את אהבת הארץ והסביבה, את הכרת הצמחייה האופיינית לסביבה, את שמחת המפגש עם בעלי חיים בקרבת הגן, ואת הרצון להקים גינה וחממה בחצר. בנוסף, הפגישות עם תושבי המקום, ההקשבה לסיפורים מהעבר ולחוויות ההווה בנושא היישוב העשירו את הקשר הבין-דורי והמודעות לו.

מבקרים בדואר ופוגשים את הדוורית של הקיבוץ

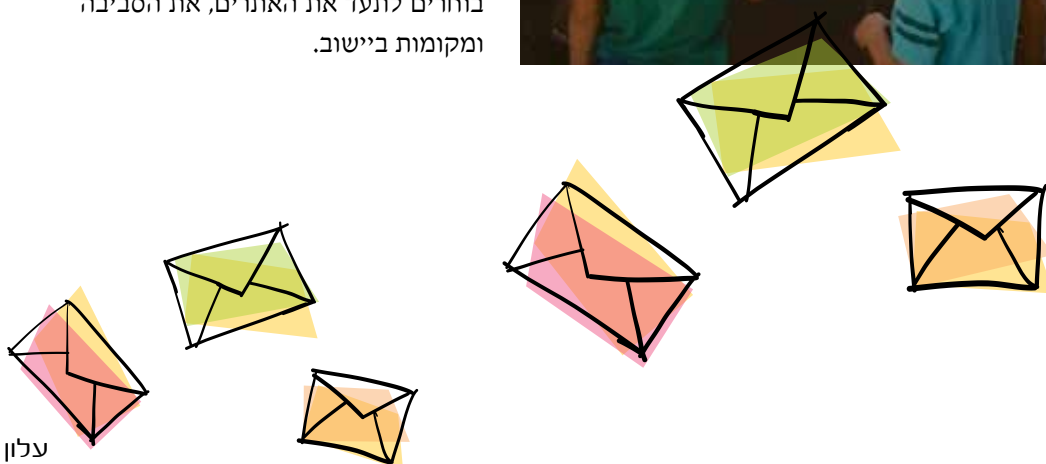
אמנויות: הכרנו אמנים הפועלים בסביבת הגן, והכרנו אמנים ישראלים שיצרו בהשראת נופי הארץ (ראובן רובין, נחום גוטמן, אנה טיכו, חנוך פיבן, מנשה קדישמן). בעקבות חוויותינו יצרנו מנדלות מחומרים טבעיים בחורשה וציירנו בחיק הטבע ובגן.

חינוך גופני: טיולים בסביבת הגן, במסלולים מתוכננים בעיקר, ופעילויות בחורשה בקרבת הגן ביום קבוע בשבוע, זימנו לנו טיפוס על מתקנים מאתגרים, כמו גשר חבלים, אומגה, טרקטורים ישנים, גרזאות וסלעים, זחילה בתוך החורשה והתנסות בשמירה על שיווי משקל.

לסיכום, באמצעות הטיול מפתחים הילדים מיומנויות תוך התנסות פעילה, משמעותית וחוויתית. הילדים מפתחים יכולות התבוננות והבנה של הסביבה הקרובה והרחוקה ולומדים לזהות מאפייני נוף שונים בסביבה הקרובה ובאתרים שבהם ביקרו. המרחבים הטבעיים שבהם אנו שוהים, מטיילים ומתנסים, מזמנים עבור הילדים חוויה חושית רב-מערכתית, תורמים לפיתוח קשר חיובי לעולם החי והצומח ומקדמים את התחומים הרגשיים, הפיזיים והקוגניטיביים של ילדי הגן (אגדרס, 2016).

במהלך הטיולים, ילדי הגן מפתחים גם את כישוריהם החברתיים, הן עם ילדים אחרים והן עם מבוגרים. הם חווים תחושת שייכות באמצעות הקשר הבין-דורי, עוברים תהליכים אורייניים, חוקרים את שם היישוב ואת סמל היישוב ומשוחחים עם אנשי הקהילה. הם מגלים יצירתיות בתכנון ובאופן שבו הם בוחרים לתעד את האתרים, את הסביבה ומקומות ביישוב.

על מנת להרחיב ולבסס את התנסותם של הילדים בהכרת הסביבה באמצעות טיולים, חברתי לכמה גננות אשר הגנים שלהן נמצאים ביישובים שונים בארץ. במסגרת זו, כל גננת משתפת את הגננות האחרות בסיפור האישי של הגן שלה, מתארת את הסביבה ואת האזור בארץ שבו נמצא הגן, מתארת את אופי היישוב, את ענפי המשק ביישוב ואת הצמחייה המאפיינת את האזור. כך, אנו חוקרות ובודקות את קווי הדמיון ואת השוני בין היישובים השונים - בין מושב לקיבוץ, בין עיר לקיבוץ או בין שני קיבוצים שנמצאים במקומות שונים בארץ. התובנות העולות משיתוף פעולה זה מעשירות ומגוונות את הטיולים בכל גן וגן.

רשימת ספרות

- אנדרס, ב' (2015). טבע בגן, גן בטבע. עלון דע-גן, 8, 56-63.
- אנדרס, ב' (2016). הרפתקה בחצר הגן. עלון דע-גן, 9, 90-97.
- אנדרס, ב' (2010). גינות טבע לילדי גן. משרד החינוך. נדלה ב-4 בינואר 2018, מתוך: <http://edu.gov.il/minhalpedagogy/preschool/subjects/subject/environmental-education/gardens-and-plants/Pages/garden-nature-preschoolers.aspx>
- ברגר, ר' (2014). טבע תרפיה - לשלב את הטבע בטיפול. בתוך ר' ברגר (עורך), האמנות - לב התרפיה. הוצאת אח.
- האס, מ' וגביש, צ' (2008). אמא תראי, זה אמיתי. הקיבוץ המאוחד.
- חדד, ס' (2016). להכניס את הטבע לגן. משרד החינוך אגף א' לחינוך הקדם יסודי. נדלה ב-4 בינואר 2018, מתוך: <file:///C:/Users/orlib/Desktop/להכניס%20את%20הטבע%20לגן.pdf>
- משרד החינוך, חוזר מנכ"ל (ינואר, 2004). יישום החינוך לפיתוח בר קיימא במערכת החינוך. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- ספקטור-לוי, א', עצמון, ד' ושכטר, ש' (2013). מתווה לתכנון תכנית לימודים לחינוך סביבתי וקיימות בחינוך הקדם יסודי. משרד החינוך. נדלה ב-4 בינואר 2018, מתוך: <http://www.sviva.gov.il/subjectsenv/education/greenkd/documents/preschool-plan-9.pdf>
- קסנר ברוך, י', ספקטור-לוי, א' ומברך, ז' (2015). מדע בגן וסקרנות מדעית - נקודת המבט של הילדים. עלון דע-גן, 8, 16-25.
- Abram, D. (1996). *The spell of the sensuous*. Vintage Books.
- Berger, R. and Tiry, M. (2012). The enchanting forest and the healing sand —nature therapy with people coping with psychiatric difficulties. *The arts in psychotherapy*, 39(5), 412-416.
- Beringer, A. and Martin, P. (2003). On adventure therapy and the natural worlds: respecting nature's healing. *Journal of adventure, education and outdoor learning*, 3(1), 29-39.
- Bowman, B., Donovan, S. and Burns, S. (2001). Eager to learn: educating our pre-schoolers. Report of Committee on Early Childhood Pedagogy, Commission on Behavioral and Social Sciences and Education National Research Council. *Differences in the beliefs about the use of developmentally appropriate practices*, 137.
- Carson, R. (1956). Help your child to wonder. *Woman's home companion magazine*, 35, 24-48.
- Davis, J. (1998). The transpersonal dimensions of eco-psychology: nature, non-duality, and spiritual practice. *The humanistic psychologist*, 26 (1-3), 60-100.
- Kaplan, R. and Kaplan, S. (1989). *The experience of nature: a psychological perspective*. CUP Archive.
- Roszak, T.E., Gomes, M.E. and Kanner, A.D. (1995). *Ecopsychology: restoring the earth, healing the mind*. Sierra Club Books.
- Roszak, T. (2001). *The voice of the earth*. Grand Rapids: Phanes Press.
- Silvia, P. J. (2006). *Exploring the psychology of interest*. Oxford university Press.
- Totton, N. (2003). The ecological self: introducing eco-psychology. *Counseling and psychotherapy journal*, 14, 14-17.

